

Néhány gondolat a társadalomföldrajz-oktatásról, egy tanszéki évforduló ürügyén...*

„... a mannához a köret.”

1.

Nemrégiben – lélekben már az előadásra készülve – olvastam el egy összetett ismeretelméleti kérdéseket üdítő szellemességgel boncolgató, nem túl hosszadalmas cikket,¹ egy, az Egyesült Államokban élő, lengyel származású „Közép- és Kelet-Európa kutatótól”, amelynek bevezető soraiban a szerző egy számomra – bevallom – ismeretlen filozófus elgondolkodtató felvetésére hivatkozott.

Úgy tűnt, hogy az előadásom megírása körüli vajúdas szokásos görcsei egyszeriben elillannak: sikerült ráakadnom a vezérfonalra! Az idézett javaslat ugyanis, véleményem szerint, fölöttébb alkalmas lehet egy vitaindítónak szánt eszme-futtatás „felvezetéséhez”.²

„... az akadémiai diskurzusban »mutassuk be magunkat«, mielőtt beszélni kezdenénk” – ajánlja az Ewa Thompson által idézett kortárs angolszász filozófus, Alasdair MacIntyre, egy 1990-ben megjelent könyvének³ *Az egyetem és az előadás újragondolása* címet viselő fejezetében.

A tavaly megjelent és frissiben magyarra fordított cikkében MacIntyre javaslatához Thompson még a következőket fűzi hozzá:

„Ez a bemutatkozás pedig legyen ismeretelméleti nézeteinket bemutató állásfoglalás. Ilyen bemutatkozás nélkül... az egyetemi viták során elbeszélünk egymás mellett, hiszen a mai akadémiai viták résztvevői hajlamosak különböző és egymást kizáró episztemológiai nyelveken beszélni. A bölcséleti vita közös filozófiai alapjának hiánya nehezíti, ha nem lehetetlenné teszi, hogy gondolatainkat megosszuk másokkal”

Nos, a számomra rendkívül megnyerő ajánlathoz igazodva, most mindenekelőtt tisztázni igyekszem „ismeretelméleti nézeteimet”, lehetőség szerint feltárva egyúttal e nézetek kialakulásának személyes háttérét is, ekképpen mintegy „bemutatva magamat”, „használt nyelvemet”, s mindeközben és ez után, remélem, valamelyest mai Tanszékünket, vagy annak egy töredéknyi részletét is.

2.

Elsőként tehát ki kell nyilvánítanom – bár rögvest elborít, lendületemet szegve, a kétség: ismerve a kinyilatkoztatások végtelenségét és közülük annyi korábban elharsogottnak oly csúf bukását –, hogy *hiszek és bízom* abban, hogy a világ, körülöttünk, legalább részben: bizonyosan megismerhető.

Tudjuk; egy – létezésében, jellegében: tehát evilági valóságában – bizonyosnak megismert dolog többféleképpen ragadható meg. Fogalmakkal, szavakkal, nevekkel, továbbá jelekkel és *képekkel* kísérletezhetünk. Mindezeket eszközként is használhatjuk arra, hogy okkal feltételezett bizonyosságainkat – ismereteinket – másoknak átadjuk, másokkal közöljük. És

* ELTE Társadalom- és Gazdaságföldrajzi Tanszék (szerk. megj.)

¹ THOMPSON, Ewa: *Megérthetjük-e egymást?* A kortárs akadémiai diskurzus ismeretelméleti összeférhetetlenségeiről. Kommentár, 2011/1, 88 – 93. o.

² Más kérdés, hogy a hivatkozott könyvet, persze, (és: még) nem olvastam! Talán mégsem kizáró akadály ez ma már, gondolom, noha nyilvánvalóan egy *eredeti* megállapítás *újabb* értelmezését helyezem – némileg illetéktelenül – egy *teljesen más* megvilágításba. Posztmodern világunkban *csaknem* bocsánatos bűnnek számít már az efféle kontárkodás: egy újabb „vajszerű árnyalat” az ezredszere is elcsaklított rúd szalámin; hadd hivatkozzak *majdnem* biztos pontokra, íme, én is...

³ MACINTYRE, Alasdair: *Three Rival Versions of Moral Enquiry: Encyclopedia, Genealogy, Tradition*. Notre Dame UP, South Bend, 1990.

vannak dolgok, amelyek minemőségükön túl, vagy éppen amellelt, a mennyiség fogalmának szemszögéből is megragadhatóak; egyugyanazon fogalom alá rendelhető – mert hasonlóak, vagy azonosnak felismert – jelenségek *számossága*, például. Léteznek tehát képként közölhető, és számokkal mérhető dolgok és ezek halmazainak metszete sem üres; hiszen abból alkot a kartográfus térképeket, s ezt a nagyszerű találmányt, „lenyűgöző olvasmányt” használja a geográfus arra, hogy a földi *helyekről* a pusztán csak láthatónál, érzékelhetőnél többet, tartalmasabbat, esetenként értelmesebbet, és – reményei szerint – hasznosíthatóbbat, másokkal közölni igyekezzen.

Ha geográfusnak szeretném hinni magamat, akkor a – nyilván sokakkal együtt osztott – legfontosabb ismeretelméleti nézetem felvállalása mellett, értelemszerűen elfogadom azt is, hogy a *helyek* meghatározhatóak és megjeleníthetőek is. Van lehetőség és eszköz arra, hogy a Földfelszín egy bizonyos pontját minden kétséget kizáróan beazonosítsuk, vannak lehetőségeink, eszközeink, módszereink arra, hogy annak a pontnak a környezetét, vagyis azt a helyet, annak jellegét megragadjuk, arculatát megrajzoljuk s a közölhetőség és összevethetőség függvényében szükségszerűen leszűkített lehetséges szempontokat figyelembe véve, tehát a földrajztudomány kialakult feltételrendszerét érvényesítve, megjelenítsük.

Másodjára pedig töredelmesen be kell vallanom, hogy tudom azt is, hogy mennyire szerencsés vagyok: még ez idáig nem kellett végletesen csalódnom a világ dolgainak megragadásához mindenféle rendű és rangú tanítóimtól, köztük tanáraitól örökül kapott eszközökben. Úgy találtam, hogy ezek az eszközök használhatóak, fejleszthetőek, sőt új formákban is megmérettethetnek, s összességükben alkalmasak arra, hogy a geográfusok legizgatóbb kérdéseire⁴ időről-időre megnyugtató válaszokat szolgáltatassanak.

Személy szerint tehát nemcsak hogy *hiszek* abban, hogy a különféle térképek bonyolultnak tűnő jelrendszere a körülöttünk megélhető világ helyeinek sajátos visszatükrözésére alkalmas, sőt, önmagán túlmutató következtetések levonására is alapot teremt – ahogyan például egy zenekari kotta kusza jelhalmazza egy vezénylő karmester elméjében harmonikus dallamokká állhat össze, amiket a zenekarral aztán a hangszerekből előcsalogatni is képes –, hanem fölöttébb merész s kihívó módon, egyenesen: *tudom*, hogy ez lehetséges. Azért persze, még e tudással felvértezve is, jobb, ha minél kevésbé büszkélkedünk, mert az bizonyosan sosem tudható, hogy meddig véd meg, s mikor hagy cserben a gögösen birtokolni vélt tudás. Szóval, ezt a – bár nem rejtegetett, de azért illő szerénységgel kezelendő – tudást, éppúgy, mint sokan mások, általában minden különösebb ismeretelméleti okoskodás nélkül igyekszem minél hatásosabban alkalmazni is. Például az egyetemi társadalomföldrajz-oktatás taposómalmában.

Ismeretelméleti névjegykártyámat felvillantva, mielőtt továbblépnék, két dolgot még fontosnak tartok jelezni. Egyrészt a társadalomföldrajz oktatása kapcsán bennem fölmerült néhány gondolat-töredék ismertetése során, a továbbiakban mindenképpen igyekszem majd elkerülni a témakört illetően a jövőre vonatkozó aggódást, a múltbéli bevált dolgokhoz való merev ragaszkodást és a jelen helyzet fölötti siránkozást. Majd eldől, hogy mennyire leszek e törekvésemben sikeres. Másrészt, tudni való, hogy e gondolat-füzér vállaltan *személyes* jellegűre hangolt – legalábbis ezzel a feltétellel vállalkoztam úgy-ahogy közölhetővé nyesegetésére –, ezért lényeges az is, hogy Kossuth-díjas bárdunk „örökérvényű igéit” kölcsönözve felhívjam a figyelmet arra, hogy „...én nem írok semmit magamra”⁵. Ha nem muszáj, teszem hozzá halkán. Ezzel azt akarom jelezni, hogy az ilyen-olyan minősítéseket, címkézéseket, ahogy arról még majd beszélni fogok, mindenképpen elvégzi, akár helyettünk, vagy éppen ellenünk is a *köz véleménye*; s én ezért szeretnék szabad kezet adni e téren a szavaimat értelmezőknek; kinek mi tetszik, annak tart majd engem a végén úgyis.

⁴ *Mi van ott és miért az van ott?* ...mondjuk, ez csupán az én kísérletem a „kérdések kérdésének” feltevésére....

⁵ LOVASI András (Jelvény nélkül)

S végül, van még egy idézet, amit a tudomány általam is helyénvalónak tartott meghatározása kapcsán fontosnak tartok; Heinrich Rickert, a neokantiánus filozófus írja egy helyütt: „Tudomány tulajdonképpen csak ott létezik, ahol az igazságra »önmagáért«, azaz önértéke miatt törekszünk.”⁶ Úgy hiszem, helyes, ha felvállaltan erre törekszünk mi is. Önmagáért az igazságért.

3.

Hogyan jut el egy ember oda, hogy másokat tanítson, miképpen válik oktatóvá, különösképpen pedig társadalomföldrajzi ismereteket átadni igyekvő egyetemi oktatóvá? Nem az intézményesített útvonal, a lépcsőfokok, szintek és útelágazások, kereszteződési pontok, a lejtők és emelkedők, előzési pontok érdekelnek, hanem a lehetőségek és adottságok felismerésének és mérlegelésének folyamatában személyesen meghozott, ha úgy tetszik *belső* döntéseink. Végletesen különbözünk-e ebben mindahányan, vagy mégis vannak közösnek tekinthető mozzanatait a társadalomföldrajz egyetemi oktatójává válásnak? Elárulom, hogy ilyesféle kérdéseken azért szoktam időnként rágódní, mert valahányszor csak hallom, mindig kétségbe ejt egy szélteben-hosszában ismert, elcsépeltnék bélyegezhető, de egyúttal lenyűgözően tömör „okosságna” a letaglózó ereje. Eszerint „... aki ért hozzá, az csinálja, aki nem ért hozzá, az tanítja, s aki meg végképp nem ért semmihez az igazgatja.” S létezik még néhány változata e sommázatna a népi bölcsességek köréből...

Itt legelőbb azt kéne tisztázni, hogy bármi, amit tanítani igyekszünk, s amit egyáltalán tanítani lehetséges, az kétségtelenül csakis valami kisajátíthatatlan, ám elsajátítható dolog lehet. Csak közösen birtokolható kincsek fölött rendelkezünk a tanításban.

Tanítani, az ismeret-átadás nemes eszményén és célkitűzésén túl, véleményem szerint, arra való törekvést jelez és takar, hogy bizonyos emberek figyelmét alkalmas módon felkeltsük s a kívánt felismerés felé vezető mederbe terelve lekössük. Csak az végezheti jól ezt a feladatot, aki szereti mások figyelmét – legalább átmenetileg – magára vonni és megragadni, vagy legalábbis nem ózdkodik ettől látványosan, hogy aztán ezt a felébresztett kíváncsiságot céltudatosan egy másik kiszemelt tárgyra terelje és lekösse. Figyelemkeltés, érdeklődés-felismertetés, vezetés és terelés – nagy csoportokban. Látszatra majdnem olyan a tanítás feladata, mint egy terelőkutyáé. Vagy éppen a pásztoré? Ha már hasonlatoknál tartunk, ennél mindenesetre jobban tetszik nekem Szókratész „önfelcímkézése” Platón *Theaitétosz* című dialógusában⁷, ahol magát bábaként, s mesterségét mintegy az emberben szunnyadó igaz felismerések világrajövetelének segítőjeként jellemzi. Nagyon tetszetős a gondolat, miszerint valójában csak rávezetni kell egy tanítványt azokna az igazságokna a felismerésére, amelyeket amúgy is tud, csak még nem tanulta meg felismerni őket. Még ennél is találóbb, s különösen az egyetemi oktatás jellemzésére igaz az a hasonlat, amely az oktatót afféle létrának tartja, amelyen a tanítványok lépegethetnek egyre feljebb. Az, hogy ki milyen magasra jut, attól függ, ki mennyire alkalmas létrát választott, vagy talált magának. Vannak rettenetesen magasba vezető, de ugyancsak foghíjasak, keservesen mászható, s vannak könnyedén használható, de nem túl magasra juttatók...

A geográfia jól kivitelezett egyetemi oktatásának fő feladatát abban vélem fölfedezni, hogy megfelelő „hangütéssel” a hallgatók gondolkodásában egyértelmű *hangsúlyokat* teremtsen; mondanivalóját súlypontokba szervezze, követhető gondolati ívekbe rendezze, s ezeket a hallgatókkal felismertesse. Ezen felül, mivel a geográfiát, jellegénél fogva eleve *képpalkotó* tudománynak tartom, a földrajz-, s azon belül is a társadalomföldrajz-oktatás kitüntetett feladatának a *helyek* képeit, arculatát feltárni, előhívni, megidézni képes földrajzi összefüggések felfedeztetését látom.

⁶ RICKERT, Heinrich: *A filozófia alapproblémái*. Európa, Budapest, 1987, 219. o. [SIMON Ferenc fordítása]

⁷ TAYLOR, A. E.: *Platón*. Osiris, Budapest, 1997, 452 – 453. o. (*Theaitétosz*; 149e–151d)

Valószínűleg soha nem felejtí el senki a pillanatot, amikor elsőként csukta be maga mögött az ajtót, valamilyen egyetemi tanterembe lépve, szembesülve sok-sok vizsla, érdeklődő, unott, méla vagy gúnyos, megvető tekintettel, netán egy-két asztalra horgadt tarkóval is, úton az első, oktatóként való nyilvános megszólalás felé. Esetemben ez teljesen „mélyvízbe-ejtő” élmény volt; a legerősebben rögzült benyomásnak az a felismerés bizonyult, már a tanítás végeztével, hogy milyen hihetetlenül kimerítő, testileg-lelkileg, egy **jó** órát tartani. Szemekbe nézni folyamatosan, személyekhez szólni lankadatlanul, miközben csoportnyi ember figyelmét kell a célul tűzött tartalmakkal lekötöni, gondolataikat velük feltölteni. Emlékszem, a bemutatkozás után vettem egy mély lélegzetet és oktatói pályámat azzal kezdtem, hogy komótosan, amennyire csak tudtam, felírtam egy idézetet a jó öreg Ludovikabeli kopott tantermek egyik elgyötört zöld táblájára:

„... Biztos helyről, régről tudom, / Hogy a Föld egy tányér és hogy azon / Az emberek és a kövek / Lesznek a mannához a köret”⁸

Előzőleg ugyanis eldöntöttem magamban, hogy ha *ezt* nem merem megtenni, akkor inkább nem is folytatom a dolgot. Miközben azt az ajtót kinyitottam, rájöttem, hogy akár hosszabb távon is, éppen *ezt* szeretném csinálni. Teljesen meglepő módon, attól kezdve ment minden a maga útján. A belépésemet követő zaj elült; mire az idézettel végeztem, már valahogyan *érezhető* volt a teremben a kimondásra váró kérdés: ez meg ugyan mi? S akkor innen lehetett kezdeni...

Az, hogy az ember a tanítás után szinte kóvályog, dől róla a víz, mintha súlyokkal cipekedett volna egy óráig, hogy az „agy leáll” s üres gyártószalagként kattog körbe a semmibe még egy darabig – ahogy már jeleztem – meglepő, új élmény volt, amihez hozzá kellett szokni. Rövidre fogva, a rutin aztán megoldott egy-két dolgot; a helyzethez való idomulást erősítette, s bizonyos értelemben „függővé tett”: ráébresztett, hogy mindent megér az elégtétel – látni, érezni, ahogy működnek, hatnak, kiteljesednek a dolgok; visszaigazolódik a rááldozott idő, megtérülnek a befektetett erőfeszítések.

Csakhogy éppen a rutin jelenti az egyik legveszélyesebb csapdát is az oktató számára. Ahogy a költő zenél a város, egyetem, stb. egyetlen – búsképű, de szerethető – forradalmárjának lelkivilágáról, mintegy:

„... mivel forradalmár minden városba kell / Nekem meg ez a város nagyon megfelel”⁹

Idővel, látjuk, minden merevül, vagy éppen ernyed: korábbi önmagának ellentétébe fordulni látszik; sokszor megszegyenülve is, ha netán túl hevesen kapálózna végzete ellen. Ilyen a forradalmár-oktató sorsa is, szükségszerűen; attól, hogy *megfelelővé* válnak, még nem biztos, hogy egyúttal fejlettebbé, teljesebbé is *értek* a dolgok. Hogy ezt a „kipunnyadást”, ahogy mostanában nevezik, miként lehet kivédeni, fogalmam sincs...

4.

Személy szerint engem leginkább az a kérdés nyugtalanít, mióta a társadalomföldrajzzal elmélyültebben foglalkozni kezdek, hogy vajon néhány alapvető fogalom kimerítő s megnyugtató tisztázása nélkül elérhető-e bármiféle érvényes, tudományosnak tekinthető eredmény, bármilyen, e tudományágat illető kérdésfelvetés megválaszolása kapcsán. Olyan feladatokra gondolok, mint hogy választ adjunk arra a kérdésre, hogy mit tartunk az *emberről*: mi, vagy ki az, akit időnként vizsgálódásaink alanyának, máskor meg tárgyának tekintünk. Mi az ember, miben ragadható meg az ember-lét lényege, mi az emberiség? Ezek első pillantásra talán túlságosan is távolinak tűnnek egy olyan tudományág szellemi láthatárához képest, mint amilyen a geográfia. De ott van továbbá annak a kérdésnek a szükséges megválaszolása is, hogy mi az a tér, mi a hely, mi az a földrajzi térben létező ember(iség), mi az a társadalom?¹⁰ Ezeket már

⁸ LOVASI András (Zsákmányállat)

⁹ LOVASI András (Forradalmár)

¹⁰ ...és Te: kinek, vagy minek tartasz engem?

semmiképp sem tekinthetjük egyszerűen megkerülhetőnek; minden korban, minden kutató geográfus számára léteznie kell valamiféle rájuk adott, sajátjaként osztott válasznak.

Abban az oktatási folyamatban, amelyben engem „annakidején” képeztek, fölöttébb felszínesen foglalkoztak e kérdésekkel. Igazság szerint nagyvonalúan elsiklottak fölöttük. Többnyire, egy-két jó emlékü oktatót leszámítva, úgy érezhette az egyetemi képzés túloldalán érdekelt akkori hallgató, hogy a tanárok részéről ez egy tabuként kezelt ügy. Ha valaki közülük netán mégis szembesülni volt kénytelen efféle kérdésekkel, amit szemmel láthatólag mindegyikük lázasan kerülni igyekezett, akkor néhány sablonos, semmitmondó, érthetetlen, követhetetlen és összefüggéstelen gondolatmeneten kívül többet nem csiholt ki magából senki. Rühellt dolgoknak számítottak ezek, jól érzékelhetően. Pedig világos volt, hogy ha a tiszta fogalomhasználat alapkövetelmény a tudományosan értékelhető eredmények kiérleléséhez és közléséhez, amit abban az időben is mindenki elismert s hirdetett, akkor e fogalmakat – különösen: használatukat – illetően, mindent a lehető legalaposabban el kell rendezni önmagunkban. Ismerni kell lehetséges értelmezéseik lehetőleg teljes körét, múltbéli használatuk lehető legtöbb formáját, ezek hibáit és előnyeit éppúgy, mint időszerű megítélésük alakulását. De hát tudjuk jól, akkoriban tágabb régiókban egy fajta értelmezés majdhogynem elvakult követésének kényszere dívott; legfeljebb csalódott az ember a tudomány – furcsa mód – továbbra is fennen hirdetett méltóságteljes tárgyyszerűségének és pártatlanságának mítoszában... Különösen ez, a pártatlanság hiánya volt fájó.¹¹

Az igazság az, hogy pusztán a társadalomföldrajz oktatásában e tanszéken szerzett mintegy tízéves tapasztalataim alapján, sajnos, ma sem tudom egyértelműen eldönteni, hogy ezekre a felismerhető kérdésekre a kutatók részéről *csak* személyes válaszok léteznek, vagy esetleg beszélhetünk valamiféle, talán személyekhez kötődés révén megvalósuló „iskolák”, netán intézményesült háttérű „tanszékek” körülhatárolható és világos válaszairól is. Számomra úgy tűnik, hogy nálunk e téren esetlegesen „alakultak” a dolgok. Ma nem tudnék e kérdésekre „tanszéki” választ idézni, ez egyértelmű; az oktatáshoz magam igyekszem tisztázni a magam számára mindazt, amit szükségesnek érzek. Fölöttébb jó dolognak tartom, hogy igazodási kényszernek ebben a tekintetben halvány nyomát sem éreztem, mióta itt dolgozhatok; de ha az *egyetemi tanszék* eszményét egyfajta oktatói munkaközösségként fogjuk föl, akkor már nyugtalanító hiányosságként válik érzékelhetővé egy korábban jellegzetesen kirajzolódó *arculat* lassú elmosódása. De igazából nem tudom, hogy ez valóban baj-e, s ha netán valóban annak kéne tartani, akkor mennyire súlyosnak tekintsük. Oktatott tárgyaink határoznak meg ma bennünket, s a tanórák során a diákok felé átszüremlő személyes meggyőződéseink, semmint valamiféle gondosan kialakított, s féltve, szigorúan őrzött „tanszéki arculat”.

Talán érdemes végiggondolni itt most azt is, hogy vajon miben rejlik egy jónak minősíthető tanszék lényege. A fentiekből kiindulva törekszem majd valamilyen elfogadható megoldásra lelni, azzal a megkötéssel, hogy nyilván a felvetett kérdés összes szóba jöhető szempont szerinti taglalására nem lesz most módom. Persze egy „arculatot” belülről, az arculat alakításában, alakulásában részes, felelős álláspontról pontosan és elfogulatlanul megítélni talán eleve lehetetlen. Hagyatkozhatnánk a tükrökre is, de nem biztos, hogy a megfelelő tükröt választjuk, vagy, hogy választott értelmezési keretünk nem fogja majd jelentősen torzítani a kialakított képet. Mit mondhat magáról az *egész arcról* az orr, vagy a száj, vagy a szem?

Most azonban, mivel nem kerülhető meg ez a feladat – tükrök, vagy trükkök, egyre megy, ha már olyan bátran belevágtam, valamit mutatni kell –, csak annyiban hárihatom el magamtól valamelyest az ítékezés felelősségét, hogy jelzem: az alább következő gondolatok

¹¹ Csak egy példa az akkoriban a hallgatók számára megismerhető, hozzáférhető „békétáborbeli” szakirodalom kiegyensúlyozatlanságára. Az egyetemi éveim alatt megismert legfontosabb, geográfiai elméleti alapkérdéseket bemutató tankönyvünk impozáns irodalomjegyzékében csaknem 400 tétel szerepelt. (Egészen pontosan 396.) Ebből 58 volt „nyugati”, tehát 85 % körüli volt a „szovjet” & kelet-európai forrásmunkák aránya. – DEMEK, Jaromír: *Úvod do štúdia teoretickej geografie*. Slovenské pedagogické nakladateľstvo, Bratislava, 1987, 242 pp.

szükségszerűen elfogultak lesznek. Némi létjogosultságuk annyiban mégis van talán, hogy adalékként szolgálhatnak egy tanszék ön(arc)képének feltárásához.

Nos, szűkebbre szabva vizsgálódásomat, a válaszadás-kötelezettség szellemében azt feltételezem, hogy egy „jó” tanszék esetében egy idő után kiviláglanak a tanszék munkatársainak az előbb vázolt fő kérdésekre adott válaszai, e téren végigvitt kísérletei. Nevezhetjük ezt, ahogy már az előbb is, az egyszerűség kedvéért, akár *arculatnak* is. Mi szükséges ahhoz, hogy ez alakot ölthessen? Véleményem szerint, bárhogy „alakuljanak” is a dolgok, a világos válaszadásra való szüntelen személyes törekvések feltételezése mellett, három – részben külső adottságoktól is függő – tényező mindenképpen nélkülözhetetlen: *állandóság; következetesség; nyíltság*.

Az arculat kialakulásához általam nélkülözhetetlennek feltételezett első tényező talán a legegyszerűbben biztosíthatónak tűnik, s bizonyos szempontból, az utóbbi, mintegy húsz évet tekintve, akár e tanszék esetében is hosszú ideig adottnak vélhetnénk. Állandóság alatt egyfajta megállapodottságot, az oktatás és kutatás *külső* feltételeinek biztosítottóságát értem, melynek nyilván személyi és tárgyi vonatkozásai egyaránt fontosak.¹² Ami a nem tárgyi feltételeket illeti, az állandóság, úgy tűnik, mintha nem csak a személyi állomány hosszabb ideig tartó változatlanóságától függene, hiszen az oktatás általános jellegéből, az évente az egyetemre kerülő hallgatók hullámaiból, a legjobboknak ítélték szüntelen ismétlődő kiválasztásából is következően, különösen hosszú időtartam eleve nem köthető hozzá. Még ha emiatt meglehetősen nehéz is pontosítani az állandóság személyi feltételeinek meghatározását, annak *hiánya* egyértelműen rámutathat az arculat kialakulásának vagy épp ki nem alakulásának egyik lehetséges okára. Persze a dolgok állásának feltárásához itt még azt is figyelembe kell venni, hogy a változatlanóság a tudományos élet bármely vonatkozásában előbb-utóbb gátló megmerevüléshez vezet; egyszerűen szükség van a mozgásra, az új kihívásokhoz való alkalmazkodásra, a kísérletezésre, felfedezésre az egyetemi életben is. A tanszék arculatának megítéléséhez visszatérve, a fentiek értelmében némileg leegyszerűsítve azt, feltehetjük a kérdést: valami nem volt itt állandó? A szükségesnél változékonyabban alakultak a dolgok. Ide előbb egy kérdőjelet tettem, aztán a szárát gondolatban kiegyenesítettem. A szükségesnél sokkal változékonyabban alakultak itt – az elmúlt húsz évben – a dolgok! Talán elég, ha csak magamra utalok: nekem sem útnak indító fészke az a tanszék, igaz a PhD fokozatot már itt értem el...

A másik nélkülözhetetlen, arculat-formáló tényező a *következetesség* lenne. Megnyilvánulása a felvetődő oktatási problémák megoldásában, a tudományos kérdések megközelítésének, felvetésének, megtárgyalásának és megítélésének módszertanában, eljárásrendjében és szemléletében tetten érhető állhatatosságban érhető tetten. Ha túlságosan gyakran módosulnak a keretek, elvész a tartalmak megragadásának, megjelenítésének és értelmezésének esélye. Márpedig az oktatás és a tudományos kutatás e tanszéken szabott keretei ugyanolyan esetleges, sokszor kívülről kikényszerített módosulásoknak voltak kitéve az elmúlt, mintegy két évtizedben, mint a személyi és tárgyi feltételek biztosítása.

Ami pedig a *nyíltságot* illeti, ha a pusztá fennmaradás, a túlélés a tét, akkor szükségszerűen hátrébb szorul az álláspontok, személetek, közelítésmódok tisztázásához szükséges nyílt, kendőzetlen, minden hátsó szándék feltételezése nélkül zajló, tárgyszerű és nem elfogódott hangvételű viták fórumainak megszervezése, működtetése és fejlesztése.

Életkoromnál fogva, nem kétséges, hogy tapasztalataim nem jogosíthatnak fel az ítékezésre. Csak nagyon óvatosan vonhatok mérleget; erre is csak annyiban vagyok jogosult, amennyire befolyásoló szereplője voltam az elmúlt évek történéseinek. Nos, ennek függvényében az a véleményem, hogy óriási erőfeszítések eredménye már csak az is, hogy ez a túlságosan is emberi s ezért esendő intézmény nem roppant össze s tűnt el a végeláthatatlan kihívások kavarta örvényekben. Nem tisztem felsorolni az e téren érdemeket szerzőket; nyilván közös ez a „siker”;

¹² A *tárgyi* feltételek alakulásának megítélését illetően, az utóbbi két évtized mérlegét megvonva, összességében nagyon kedvező a kép; a költözés utáni új adottságok és lehetőségek kihasználását és kihasználhatóságát, fejlesztését tekintve azonban az utóbbi évek fejleményei már kevésbé biztatóak.

mindenki, aki az elmúlt évtizedekben itt tevékenykedett, a maga módján és súlyával, az oktatásban és a tanszék életének szervezésében betöltött szerepével részese ennek a teljesítménynek.

Végtére is ráébredhettem az elmúlt húsz évben arra, hogy a magam korabeliekkel együtt egy afféle „átmeneti” nemzedékhez tartozónak számítunk, egy függelék-generáció részének; egy meglepően váratlan s felfoghatatlan zárófejezet, vagy egy gyötrelmesen műkedvelően indított nulladik verzió részeseinek tartanak bennünket – nézőpont kérdése az egész. Az már nem mindegy azonban, hogy következményeiben ez az átmenetiség mit jelent. Számomra úgy tűnik, hogy a mi oktatásunk korának akkortájt még ugyancsak fojtogató, nyomasztó szellemi bilincsei, s ugyanakkor a már óhatatlanul nyíló réseken, repedéséken átszüremlő, szabadabb jövő halvány ígéretét hordozó képek együttes hatására, a *rejtőzködés* vált a legalapvetőbb közösen megélt lételemmé, s annak tudatosulása, hogy a félreértések elkerülhetetlenek. Megnyilatkozásaink, egy külsőségeiben szélsőségesen megmerevedett közegben, szándékunktól tökéletesen független életet élhetnek, tapasztaltuk nap, mint nap, hacsak valami gyökeres szakítással nem vállaljuk fel egy új és legalább egy ideig még világosabb, egyértelmű „közlési helyzet” kialakításának „forradalmi” tettét. De már a jelzőhöz kötődő megtapasztalt élmények is jelezték, hogy ezek a pillanatok legfeljebb átmenetiek lehetnek. Hacsak nem éppen a világos és egyértelmű *nem/igen* kimondása jelentené a „forradalom” lényegét. Mert akkor elmondható, hogy abban az időben mintha erre törekedtek volna a legtöbben, hogy aztán röpké hónapok alatt újra összekuszálódjanak, s ezernyi új – de köntöseikben: esendő vagy ravasz hazugságaikban egyaránt sokkal emberibbnek tűnő – álcát öltsenek a szándékaink.

Mindenesetre a magam részéről elmondhatom, hogy nagyon-nagyon jólesett elhagyni, elenyészni, kikopni látni- hallani az elmúlt húsz év geográfiai diskurzusából néhány jelszót, jelzót és minősítést. Olyanokat például, mint: „korszerű/idejétmúlt (elavult)”; „haladó/reakciós”; „termelőerővé váló (földrajz)tudomány”, s hosszan lehetne sorolni még... Biztos vagyok benne, hogy nem a nyílt ideológiai elköteleződés jelenti a földrajz megújulásának esélyét.

Rendben, de merre keressük akkor az új és most már aztán, végre, ez egyszer biztosan jó és igaz jelzőket? *Posztmodern* – elég ennyi? Lehet-e ténylegesen, a való életben, még egy jól működő tanszéken is, nem csak Lovasi látomásaiban, „...nem írni semmit” magunkra?¹³

5.

A megválaszolatlanul hagyott kérdések után, napjaink egyetemi társadalomföldrajz- oktatása kapcsán feltétlenül szót kell még ejteni arról is, hogy *miként* és *kiket* oktathatunk

¹³ A kérdés jelentőségének bemutatásához egy neves, kortárs geográfus elméleti kérdéseket személyes nézőpontból boncolgató esszéjének felvezető gondolatmenetéből idéznék párt sort: „Nincs szó arra, hogy leírjam azt, amivel foglalkozom, amit szenvedélyesen vallok. Kezdetben geográfusként azonosítottam magamat, s az idők során e mellé egész sor minősítő címkét fogadtam el: *regionális-, politikai-, elméleti-, fejlődő-, kvantitatív-, afrikánista-, kritikai-, marxista-, strukturalista-, anti-humanista-, neo-marxista-*, legújabbban *posztmarxista-, posztstrukturalista-, posztkolonialista-, posztmodern*. A geográfus szó azonban – összes minősítő jelzős batyujával megterhelve – többé nem látszik alkalmasnak arra, hogy leírja azt a valakit, aki a világ értelmezésénél öntudatosan a térbeli távlatokat helyezi előtérbe. A térbeliséget veszem alapul a dolgok történelmi vagy szociológiai, politikai, gazdasági vagy kulturális, osztályalapú, faji-, gender- vagy szexuális orientáción alapuló értelmezése előtt; diszkurzív, lingvisztikai, pszichoanalitikus, marxista, feminista, vagy bármilyen egyéb sajátos kereteken belüli megjelenítése előtt. Arra törekszem, hogy a világot mindezen érzékelő lencséken keresztül is lássam, de továbbra is rendíthetetlenül térbeli, egy *kritikai térbeli perspektíva* által, indokolt, sugalmazott és meghatározott az elsődleges szempontom. Ha a *geográfus* nem elégséges a meghatározáshoz, mi vagyok akkor én?” SOJA, E. W.: *Taking Space Personally*. In: WARF, B. – ARIAS, S. [eds.]: *The Spatial Turn*. Routledge, London, N. Y., 2009, pp. 11 – 35. [saját fordítás, k. t.] Annyit még ehhez hozzátennék a magam részéről, hogy külső kényszer nélkül, csak úgy önszántamból, továbbra sem nem szándékozom olyan címkét aggatni magamra, amit nem érzek teljes mértékben igaznak, amit más esetleg félreérthet, vagy amit maholnap elrejtteni, vagy elvetni leszek kénytelen. Ha mindezeket végig gondolom, akkor, nyilvánvaló, bárhogy alakulnak is a dolgok, a „jobb” döntés – amit ma már E. W. Soja véleménye is alátámaszt – mégiscsak az, ha a *geográfus* mellé „...nem írok semmit magamra.”

manapság. Ha legjobb belátásom szerint válaszolhatok az első felvetésre, akkor a személyre szabott oktatásra szavazok. A geográfia jellegéből adódik, hogy igazán megalapozott földrajzi szemlélet csak akkor alakítható ki az érdeklődő hallgatókban, ha személyre szólóan tagolva, adagolva és „csomagolva” vezetheti rá őket az oktató az összefüggések felismerésére. A nagy előadótermekben előadható kinyilatkoztatásszerű oktatási- és a hozzájuk kötődő számonkérési formák ennek a folyamatnak, jó esetben, legfeljebb az alapjait teremthetik meg.

Tapasztalataim szerint a lényeges és meghatározó ismeret-átadás igazából a gyakorlatokon, szemináriumokon, speciális kollégiumokon, egyszóval a kis létszámú csoportfoglalkozásokon, vagy az egyéni konzultációkon történhet meg. A nagy ívű előadások a társadalomföldrajz oktatásában igazából az érdeklődés felkeltésére és terelésére alkalmazhatók hatékonyan: a teljesen újnak számító ismeretek átadásában legfeljebb a felvillanásszerűen rögződő élmények kiváltására alkalmasak, többet nem tanácsos várni tőlük.

Ezzel szemben az utóbbi évek eltömegesedő¹⁴ oktatása lényegében kivitelezhetetlenné teszi a közismerten jobb és hatékonyabb formák alkalmazását. Maradnak, szükségszerűen a nagy felületeket elérő, de kevésbé hatékony terítési-terítési marketing-eljárások; a célzatosabb, pontosabb oktatáshoz szükséges szellemi frissesség és többlet-energia kialszik és szétforgácsolódik. Jeleztem: nem panaszkodom. Ezek ténymegállapítások lennének tehát...

A személyre szabottan eredményes földrajzoktatás kívánalmában talán egy mélyen gyökerező, az európai kultúrkör hagyományainak szerves részét képező, „egyetemes” embereszmény jelenik meg, amely ebben a formában napjaink geográfiáját is meghatározhatná.

Az eltömegesedés azonban mostanában együtt jár egy jelentős nemzedéki váltással is; jól érzékelhetően az utóbbi években már minőségükben is más hullámok csapnak át az egyetemi oktatás fennkölt fellegvárainak a hallgatók egyre áradó rohamában meggyötört küszöbein.

A nagy előadások anyaga óhatatlanul képszerűvé vált az utóbbi évtizedekben. Magam ezt feltétlenül helyeslendő változásnak ítélem, különösen, ha felelevenítem hallgató-korom bőven sorjázó keserves emlékeit egynémely gyötrő unalomba fúló végeérhetetlen előadótermi délelőtről, délutánról. A pusztá szöveg, netán valami felolvasás-szerű produkció azonos pólusú mágnesként taszítja ki manapság a hallgatókat az előadótermek ajtajain. Számomra az jelent problémát, amikor előadóként azzal szembesülök, hogy amikor a földrajz térbeli összefüggéseket feltáró jellegéből következően a társadalomföldrajzi fogalmak, modellek, módszerek bemutatásánál szükségszerűen sok utalással, hasonlattal, a földrajzi névanyag köréből merített példákkal: településnevekkel, országok, tájegységek, természetföldrajzi tájelemek felidézett neveinek említésével kell élnem, a semmibe hullnak szavaim. Ha a hallgatókat figyelem, jól érzékelhetően egyre többük számára nincs fogódzó a fejben, ami a rájuk zúdított fogalmak megragadásához, betájolásához, elrendezéséhez segítséget és biztos alapot nyújthatna nekik.

Nem kétséges, hogy mi lehet a követendő válasz erre a kihívásra; követni kell a felismert átalakulást és megtenni változáshoz szükséges lépéseket. Mindenesetre itt azonban már felvetődik az a kérdés is, hogy meddig tartson ki egy előadó például a régebbi korok által egyetemesnek tekintett és megkerülhetetlen alapként kezelt „műveltség” eszménye mellett? Az „sms-stílusban” írt jegyzetek ideje következik, a facebook-korban, ahol csak az arc maga és kapcsolatok számítanak, ahol a mérce a jófejség és lájkolás, az offline-élet köre pedig egyre

¹⁴ „2004-2010 között a félévek átlagában 741 hallgatója volt a Földrajztudományi Központnak, akik közül 554 volt BSc., MSc., vagy tanári MA szakos). ... a szakirány választásnál továbbra is a tanszék által gondozott terület- és településfejlesztő szakirány a legnépszerűbb. A 2009/10. tanévben a másodéves alapszakos hallgatók közül 79 választotta a terület- és településfejlesztő szakirányt (ezen kívül 37-en választották a környezetföldrajz szakirányt, 17-en a regionális elemző szakirányt és volt 8 tanári szakirányt választó), míg a harmadévesek esetében 58-an (ezen kívül 24 környezetföldrajz szakirányos, 27 regionális elemző és 8 tanár szakirányos mellett).” SZABÓ Sz. (szerk.): *Vidéki térségek Magyarországon. TGT 5. Trefort kiadó. p. 264.*

szüksül? Jó ötlet-e a Micimackónál összetettebb olvasmány-élményekre hivatkozni egy-egy magyarázatban? ...és még folytathatnám, hosszasan.

Sajátos, hogy az idáig érvényes ismereteink szerint másként, mint felhígulásként nem értelmezhető folyamat akkor következett be, amikor a tanszék által gondozott szakirány, a terület- és településfejlesztés az uniós csatlakozás hatásainak nyomán beköszöntő virágkorát éli, azt a munkaerőpiaci kereslet is erősíti, összességében pedig az oktatott tananyag, úgy tűnik, használható és eladható tudással vértelmezi fel az oktatásból kikerülő hallgatókat. Sikertörténetnek is tarthatjuk tehát ezt a szakirányt abban a korban, amikor a tudás önmagában – állítólag – már egyre kevésbé számít, s a dolgok végső értékét a piac, a hasznosíthatóság, az eladhatóság szabja meg.

A lényegében válogatatlan hallgatóözön felveti a tehetséggondozás egyetemi feladatkörének módosulását is. A kialakult helyzet óhatatlanul oda vezet, hogy a lovak közé kerül a gyeplő, s az oktató, személyre szabott kapcsolattartásának maradék idejét többnyire a leszakadók és legkevésbé tehetségesek istápolgatásával, utóvizsgáztatásával tölti, ami nemes és szép feladat, csak hát mi legyen az igazán tehetségesekkel: talán hagyjuk a nyüzsgő tömeget magára; a friss halaktól csapzó vízben úgyis kitűnnek a „lazacok”, akik eljutnak forrásokig?

És még sorjázhatnánk itt a megválaszolhatatlan kérdések: a kétszintű képzés megítélése vagy a doktorandus-képzés helyzete. Amit még mindenképpen részleteznék valamelyest, az a kutatás és az oktatók viszonya napjaink egyetemi szintű társadalomföldrajz-oktatásában. Világos, hogy folyamatos kutatási gyakorlat nélkül lehetetlen tartósan magas színvonalon oktatni egyetemi szintű ismereteket. Egy jól, és alaposan kivitelezett kutatás azonban, bizonyos mozzanataiban, olyan jellegű elmélyedést kíván meg a kutatás tárgyával kapcsolatban, ami kizárja az oktatás kifele forduló világában való sikeres helytállást esélyét. Nagyon nehéz *egyszerre* elmélyülten kutatni és hatékonyan oktatni. Kitartással és ügyes időbeosztással azért nyilván nem megoldhatatlan feladat e két dolog összehangolása. S akkor jöhet az ismert panasz; tanszékünkön a felduzzadt hallgatói létszám következtében az oktatók egyre tetemesebb energiáit köti le az előadások, gyakorlatok, szemináriumok, speciális kollégiumok megtartása, az azokra való fölkészülés, a fogadóórák biztosítása, a vizsgáztatás, szigorlatoztatás és utóvizsgáztatás, a terepgyakorlatok, szakmai gyakorlatok szervezése, vezetése és értékelése, a BSc szakdolgozók, MSc diplomaírók témavezetése, bírálata, az oktatási folyamat és a tanszék életének adminisztrálása. Ezeket és még néhány apróságot leszámítva már csupán „élni”, megpihenni és feltöltődni kell, s a fennmaradó idő máris teljes egészében a kutatásé lehet...

Azt kell, hogy mondjam, hogy aki napjainkban kísérletet tesz tartósan jól teljesíteni az egyetemi képzésben, oktatóként, az nehezen bírhatja pár évnél tovább, valami nagyon mély és megingathatatlan elköteleződés híján; a terhelés elviselése teljesen ésszerűtlen egyfajta „oktatói attitűd” kialakulása, a létra-lét minden nyügének felvállalása nélkül! Már csak ezért is minden elismerés megilleti a tanszék elmúlt évtizedeinek valamennyi belső és külső munkatársát, ez nem vitás. De ezt az öndicséretet, felmagasztalást inkább már nem fokozom tovább...

Merthogy úgyis tudja mindenki, aki valaha is, bármilyen kicsi sikerrel is próbálkozott vele: tanítani jó. Ezen a tanszéken is.

6.

Befejezésül, ha már egyszer az elején jeleztem, hogy miféle dolgokat szeretnék elkerülni, elárulhatom azt is, hogy melyek azok, amelyeket viszont elérni törekszem.

Mindenekelőtt szeretnék *bízni* abban, hogy volt értelme ennek a hosszúra nyúlt eszmefuttatásnak; hogy a felvetődő kérdéseink, illetve a megfogalmazott válaszaink elvezetnek még bennünket egy darabig; hogy jó és megbízható „létraként” szolgálhatunk még néhány évfolyamot, „lábunk alatt” a biztos alapot nyújtó, jól működő tanszékkel.

Aztán szeretnék *híven* kitartani azok mellett a válaszok mellett, amelyeket igaznak ismertem meg; szeretném hűséggel szolgálni azokat az eszközöket, használni azokat a

fogalmakat, amelyek idáig elvezettek; mindaddig, amíg nem érzem úgy, hogy akadályoznának, hogy majd akkor tapintatosan, jó időben lemondjak róluk.

Mint ahogy, végezetül, remélem azt is, hogy illő *tapintattal* tudtam itt közölni mindazt, amit elmondani szerettem volna. Sértő és bántó szándék és indulat nélkül igyekeztem eljárni; hogy mennyi sikerrel, eldől majd a vitában.

S hogy a levonható tanulságok megfogalmazásához is nyújtsak néhány támpontot, nézzük, e gondolat-füzér ívének végére érve, szerintem mi következhet mindebből a Tanszék jövőjére nézve.

Legfőképpen, azt hiszem, 70 évvel a Tanszék alapítása után is, bízunk kellene abban, hogy a szükség-szülte, kényszerítette változások után megállapodottabb évek jönnek végre; hogy a következetes munka, úgy, mint eddig, ezután is biztosan megtermi a maga gyümölcseit; a nyílt téren, megmérettetésekben elért sikereket: a földrajzi szemlélet láttatására alkalmasan, gondal és törődéssel képzett új geográfus nemzedékek újabb hosszú sorát.

Dr. Farkas György, Budapest

Beszámoló a III. Több nemzetiségű államok keletkezése és felbomlása Közép-Európában konferenciáról

Az Egyesület Közép-Európa Kutatására 2011. március 4-én, Szegeden a Móra Ferenc Múzeumban rendezte meg a *Több nemzetiségű ...* konferencia-sorozat újabb fordulóját, mely ezúttal a délszláv államok keletkezésének és felbomlásának kérdéskörét járta körül. Ennek jegyében a délelőtti folyamán a plenáris ülésen az alábbi előadások hangzottak el:

Prof. Dr. Szávai Ferenc (Kaposvári Egyetem): *Az Osztrák-Magyar Monarchia államutódlása: a délszláv példa;*

Prof. Dr. Majoros István (ELTE): *Franciaország szerepe az első jugoszláv állam megszületésében;*

Dr. habil. Pap Norbert (Pécsi Tudományegyetem): *Az albán nemzeti integrációs törekvések a Nyugat-Balkánon;*

Dr. habil. Gulyás László (Szegedi Tudományegyetem): *Néhány gondolat a Szerb-Magyar Történész Vegyes Bizottság alapelveihez, avagy a 20. századi szerb-magyar történelem kritikus pontja;*

Dr. habil. Sokcsevits Dénes (Pécsi Tudományegyetem): *Bleiburg és a második világháborús partizán megtorlások visszhangja a mai horvát közéletben;*

Prof. Dr. Hajdú Zoltán (MTA RKK): *Föderációk összeomlása és a második jugoszláv összeomlás általános és különös elemei;*

Dr. habil. Juhász József (MTA TTI): *Jugoszlávia felbomlásának interpretációi a nyugati szakirodalomban.*

A délután folyamán három szekcióban összesen (1. szekció: *A Balkán története a 19. századtól napjainkig*; 2. szekció: *Magyarország története és az utódállamok története*; 3. szekció: *Gazdaságtörténet és regionális folyamatok*) harmincegy előadás hangzott el.

Dr. Gulyás László, Szeged